

## BİLGİ VE SAHİP OLMA ARZUSU ARASINDAKİ İLİŞKİ BAĞLAMINDA KADIN VE ÇOCUĞA KARŞI ŞİDDET SÖYLEMİNİN İRDELENMESİ

Dr. Osman EYÜPOĞLU\*

### ÖZET

Bilindiği gibi, günümüz dünyasında kadın ve çocuklara yönelik şiddet oldukça yaygındır. Bu tür olumsuzluklar ülkemizde de söz konusudur. Bu makale, zayıflara karşı uygulanan söz konusu olumsuz tutumların temel nedenlerini irdelemektedir. Makale, kadın ve çocuklara uygulanan şiddetin nedenlerinin, bilgi ile sahip olma arzusu arasındaki dengesizlikten kaynaklandığını ileri sürmektedir. Bu sorunun çözümü için de, maddi ve manevi değerler arasında bir denge kurulması ve bu dengeyi ifade eden ihtiyaç anlayışının/felsefesinin toplumdaki tüm bireylere çeşitli eğitim vasıtalarıyla öğretilmesi gerektiğini önermektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Kadın, çocuk, şiddet, eğitim, İslam, Din Sosyolojisi.

### ABSTRACT

#### THE EXAMINING OF VIOLENCE TOWARDS WOMAN AND CHILD IN THE CONTEXT OF RELATIONS BETWEEN THE DESIRE OF HAVING AND KNOWLEDGE

As it is known, the violence towards woman and child are quite widespread all over the world today. Our country is not excluded from this unfortunate application. This article deals with the basic reasons for these kinds of negative attitudes towards the weak. It discusses that the reasons for applying violence to woman and child is the unbalances between the knowledge and the desire of having something. It suggests that in order to solve this problem, there must be a balance between the material and spiritual values and the understanding/philosophy of need that means this balance should be taught to all people in the society through various educational channels.

**Key Words:** Woman, child, violence, education, Islam, Religion of Sociology.

İnsanı diğer canlılardan ayırt eden temel özelliği olarak üretici/yaratıcı bir zekaya sahip olmasını hatırlayabiliriz. İnsan, hayvanlarda daha belirgin olarak görülebilen sınırları belirlenmiş içgüdüsel bir davranış kalıbının ötesinde, sürekli yeni icatlarda bulunma aşamasına bu yaratıcı zeka sayesinde ulaşabilmektedir. Söz konusu bu zeka da gücü-

\* Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

nü, ekonomik, teknolojik, politik ve tabii değişimlere bağlı olarak sürekli artan bilgi yığını sayesinde geçen her gün daha da pekiştirmektedir. Başka bir deyişle, ekonomik, teknolojik, politik... vs. tüm sosyal boyutlu gelişmeler temelde bilgi artması/patlamasının ürünüdür denebilir. Kısaca, bilgi patlamasının ani teknolojik gelişmelere yol açtığı ve bu gelişmelerin de sosyal değişmeyi hızlandırdığı söylenebilir.<sup>1</sup>

Tüm değişimleri en temelde tabii-beşeri diye iki sınıfta ele alacak olursak, depremler, sel baskınları, kuraklıklar... vb. gibi insanın davranışlarından kaynaklanmayan tabii değişimleri iyi-kötü olarak niteleyemeyiz. Benzer şekilde, ister insan-insan etkileşiminden isterse de insandoğa etkileşiminden kaynaklanmış olsun tüm sosyal değişimler de, belirli bir yön dikte etmediklerinden değer yargısı taşımazlar.<sup>2</sup> Ancak sosyal değişimler, sonuçları (sosyal ilerleme veya gerilemeye yol açmaları) açısından olumlu veya olumsuz olarak nitelenebilirler. Örneğin, toplumsal bir değişim olgusu olarak göç ne iyi ne de kötüdür ama, çarpık şehirleşme, gecekonduların doğması/artması, çevre kirliliği, işsizlik ve suç oranının yükselmesi gibi sonuçları açısından bu olgunun genellikle olumsuzluklara yol açtığı bilinmektedir.<sup>3</sup> Zira, bu değişimlerde insanın yaratıcı zekasının doğrudan etkisi söz konusudur. Zehirli bir yılan veya aslan gibi yırtıcı bir hayvanın zararının sınırı sabittir. Ancak insan, bilginin artmasına bağlı olarak zekasının yapıcı/yıkıcı gücü de sürekli büyüdükü için, geçen her gün daha yapıcı ve/veya yıkıcı olabilmektedir. Bu nedenle, zararlı bir hayvana veya tabii afetlere karşı önlem almakla, insanın kendi olası felaketlerine karşı önlem alması arasında fark vardır.

İnsanın başlangıçtaki davranışlarının içgüdüsellğe daha yakın olduğu, kendi cinsi ve tabiatla etkileşimleri sonucu bilgisinin artmasına bağlı olarak geçen her gün içgüdüsel davranışlarının azalıp yaratıcı ze-

<sup>1</sup> Beşir Atalay, *Sanayileşme ve Sosyal Değişme*, Devlet Planlama Teşkilatı Y., Ankara, 1983, s.20.

<sup>2</sup> Evrim, devrim, ilerleme, gerileme, kalkınma, modernleşme... gibi bir yön ima eden kavramlarla sosyal değişme kavramı arasındaki fark konusunda kimi irdelemeler için sözcülemi bak., Zeki Aslantürk ve M. Tayfun Amman, *Sosyoloji*, Kaknüs Y., İstanbul, 2000, s.408-410; Enver Özkalp ve diğerleri, *Davranış Bilimlerine Giriş*, 5.b., 1. fasikül, Anadolu Üniversitesi Y., Eskişehir, 1993, s.150; T. B. Bottomore, *Toplumbilim*, 3.b., (çev., Ünsal Oskay), Der Y., İstanbul, tarihsiz, s.321; Mustafa Erkal, *Sosyoloji*, 3.b., Filiz Kitabevi, İstanbul, 1987, s.215.

<sup>3</sup> Gecekondulaşma bağlamında bir misal verecek olursak, böylesine ciddi bir kent sorununun köyden şehre göç olgusundan kaynaklandığının açıkça vurgulandığını rahatlıkla görürüz. Bu bağlamda birkaç örnek olarak bak., Ruşen Keleş, *Kentleşme Politika-sı*, 2.b., İmge Y., Ankara, 1993, s.372; Eyüp G. İsbir, *Şehirleşme ve Meseleleri*, 2.b., Gazi Büro Y., Ankara, 1991, s.81; Nur Vergin, "Hızlı Şehirleşmenin Sosyolojik ve Siyasal Sonuçları", *Hızlı Şehirleşmenin Yarattığı Ekonomik ve Sosyal Sorunlar*, Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Y., İstanbul, 1986, s.31 [27-52].

kasının yapıcılığı ve/veya yıkıcılığıyla ön plana çıktığı söylenebilir.<sup>4</sup> Bindiği üzere insanoğlu, başlangıçtaki günlerinden daha çok son zamanlarda; özellikle teknolojik gelişmeleri izleyen süreçte beşeri ve tabii çevresine daha çok zarar vermeye başlamıştır. Erol Güngör'ün de haklı ve yerinde olarak, "Teknoloji ne kadar göz kamaştırıcı bir şekilde ilerlerse, insana verilen kıymet o nisbette azalır gibidir. İnsanlar böyle bir medeniyet içinde kendi benliklerinden emin olamıyorlar" biçiminde belirttiği üzere,<sup>5</sup> insan bir bakıma kendi eliyle kendi sonunu hazırlar hale gelmiştir. Bu bağlamda diğer birkaç vurguyu da kısaca hatırlayacak olursak:

İlk büyük hayranlığını 1792 yılının sonbaharında Avrupa pazar ve sergilerinde, ucuz, bol ve düzgün İngiliz makine ipliklerinin halka sunulmasıyla uyandırmış olan teknolojik gelişmeler,<sup>6</sup> henüz 19 yıl sonra; 1811'de Nottingham'da işten çıkartılanların makinelere saldırmaları; saldırganların ölüm cezasına çarptırılması ve yeryüzünün efendisi olan insanın adeta makinenin kölesi olmaya başlamasıyla sonuçlanmıştı.<sup>7</sup> Sanayileşmenin en ciddi olumsuz sonuçlarından biri de çevre kirliliğidir. Bu kirlilik artık, silahlanma yarışını ve tabiatla oluşan kuraklığı da içine alacak kadar geniş bir boyuta ulaşmıştır. Sibernetik uzmanı olan N. Wiener bu bağlamda şu uyarıyı yapar: "Uzun dönemde kendimizi silahlandırmakla düşmanımızı silahlandırmak arasında fark yoktur".<sup>8</sup> İnsanın dinden ve erdemli davranışlardan uzaklaşmaya başlaması da teknolojik değişimlerin olumsuz sonuçlarından biri olarak vurgulanmaktadır: "Gelir artışının hoş olmayan neticelere yol açması ilk bakışta garip görünebilir, ama bugün insanî değerlerin aşağılanmasının başlıca sebeplerinden biri refahın yaygınlaşmasıdır".<sup>9</sup>

<sup>4</sup> Bu bağlamda Bergson'ın, insan zekasının olası yıkıcı tehlikesine karşı, dini muhtevalı ahlaki şahsiyetlerin örnek hayatlarıyla önlem alınabileceğini ifade etmesini hatırlayabiliriz: "... Adaletin ilerlemesinin şekli peygamberlikle kesinleşmiştir... din zekânın bozucu veya dağıtıcı kuvvetine karşı tabiatın bir savunma tepkisi olarak görünür..." (H. Bergson, *Ahlâk İle Dinin İki Kaynağı*, 2.b., (çev., Mehmet Karasan), 2.b., Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Y., İstanbul, 1986, s.100,166, ayrıca bak., s.99,101,192).

<sup>5</sup> Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1995, s.198.

<sup>6</sup> Nusret Ekin, *Endüstri İlişkileri*, 5.b., İşletme Fakültesi Y., İstanbul, 1989, s.1.

<sup>7</sup> Zeki Tez, *Doğa Karşısında Pratik ve Teknik Uğraşı*, Kültür Bakanlığı Y., Ankara, 1995, s.157.

<sup>8</sup> Ersin Gürdoğan, *Kirlenmenin Boyutları*, İz Y., İstanbul, 1993, s.35. Çevre vurgusuna ilişkin diğer birkaç örnek olarak bak., *İnsan Çevre Toplum*, (hazırlayan, Ruşen Keleş), İmge Kitabevi Y., Ankara, 1992; Özkalp, s.413-428; Cafer Tayyar Sadıklar, *2000'li Yıllar Dünya ve Türkiye*, Kültür Bakanlığı Y., Ankara, 1995, s.53-58.

<sup>9</sup> Güngör, s.198. Bu bağlamda diğer bazı irdeleme örnekleri için sözgelimi bak., Ünver Günay, *Din Sosyolojisi Dersleri*, Erciyes Üniversitesi Y., Kayseri, 1993, s.303; Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, (çev., Ali Coşkun), İnsan Y., İstanbul, 1993, s.190; Jean Chevalier, "Din Fenomeni", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (çev., Mehmet Aydın), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Y., Ankara, 1986, cilt 28, s.82 [79-125].

Kısaca, insanoğlunun kendi sonunu kendi eliyle hazırlar bir duruma düşmesi<sup>10</sup> bir vakıa olarak doğal karşılanabilir. Doğal olmayan, insanın beşeri ve tabii çevresine karşı neden daha çok zarar vermeye başladığı ve bunun nasıl azaltılabileceği hususunda yeterince bir şeyler yapmamamızdır.

Dolayısıyla bu kısa irdelemede, anılan beşeri sorunlarımızın en temel nedeni olarak, insanın bilgi sahibi olma arzusuyla, bilgi sahibi olduğu şeyin nesnesine de sahip olma arzusu arasında bir dengesizliğin mevcudiyetinden ve bu dengesizliğin psiko-sosyal açıdan bireyi huzursuzluğa/gerilime itmesinden söz edilmeye çalışılacaktır.

İnsan, doğal olarak merak eder ve bu merakın yönlendirmesi sonucu bir takım bilgilere ulaşır. İnsanın merak eden bir varlık olmasını, acıkması kadar doğal karşılayabiliriz. Adeta, insan nasıl aç yaşayamazsa, merak etmeden de duramaz. Sade bir örnek verecek olursak, insan merakı sonucu çevresini keşfe çıkabilir ve bir meyve türüyle ilk defa karşılaşılıyor olabilir. Bu aşamada merak henüz net bir bilgiyle sonuçlanmamıştır. İnsan ya doğrudan deneme-yanılma ya da bir başka canlıyı taklit suretiyle bu meyveden ilk kez tadabilir. Meyvenin zararsız ve lezzetli olduğunu keşfettiğinde bu keşf, *merakın bilgiye dönüştüğü* andır. Bu meyveyi örneğin elma diye isimlendirmiş olsun. Artık bu aşamadan itibaren insanın elma diye bir bilgisi vardır ve o her istediğinde, her canı çektğinde soyut elma bilgisinin işaret ettiği somut elma nesnesine de sahip olmak isteyecektir.

Verilen örnekteki bilgi ile bilginin işaret ettiği nesneye sahip olma arzusu arasında doğal bir denge söz konusudur. İnsanlık tarihinin ilk günleri açısından bakılınca, *bilinen şey bir bakıma sahip olunan şeydir*. Zira bilinen şey yaşamak için de bir bakıma zorunlu olan şeydir. Elmayı ilk keşfeden başka birine bundan söz etse, ona sadece bilgisini vermiş olur. Bilinenin bir bakıma doğal olarak sahip olunan şey demek olması nedeniyle ikinci kişi, yeni edindiği elma bilgisinin nesnesine de sahip olmak isteyecektir. *Çoğu kez doğal olan bu arzu bir şekilde engellenecek olursa, söz konusu ikinci şahıs psikolojik ve sosyal yönlü bir gerilime girecektir. Bu gerilim de ilgili bireyi, ya sabır eğilimi göstererek meşru bir yolla, ya da şiddet eğilimi göstererek gayri meşru bir yolla ihtiyacını karşılamaya itebilir.*

<sup>10</sup> Tıpkı şu Kur'an ayetinin de işaret ettiği üzere: "İnsanların elleriyle kazandıkları (günahları) yüzünden, karada ve denizde fesat çıktı. Belki dönerler diye, (Allah) onlara yaptıklarının bir kısmını tattırıyor" (Rum(30)/41). İlgili ayet meallerinde Ateş'in çevirisi (Süleyman Ateş, **Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, tarihsiz) kullanılmıştır.

Bu türden benzer birçok gerilimi yaşayan bireylerden oluşacak bir toplumda, makul görülmesi adeta imkansız olan şiddet eğilimleriyle karşılaşmak kaçınılmaz olacaktır.

Birey eğer, sabır, hoşgörü, adalet, eşitlik, dürüstlük, kendine istediğini başkasına da istemek, yasalara uymak... vb. gibi ahlaki/etik kavramlara inanan ve bunları davranışlarına yansıtabilen birisi ise, şiddet dışı bir yol arayacaktır. Yok eğer, bu kavramları bilmeyen ve onları davranışlarına yansıtamayan birisi ise, hayvanlar aleminde görülen içgüdüsellğe benzer şekilde gücü yetiyorsa öncelikle şiddete başvuracaktır.<sup>11</sup>

Burada, normal insani davranışın, yaratıcı zekayı kullanarak meşru bir yol bulmak olduğu açıkça görülmektedir. Gücü yetiyorsa öncelikle şiddete başvurmak ise hayvani içgüdüsellği kullanmak anlamına gelmesi nedeniyle insana yakışmayacak ve bu nedenle gayri meşru bir yolu seçmek olacaktır.

*Şiddet eğilimlerine karşı köklü bir çözüm bulunabilmesi için, öncelikle, insanın bildiği şey ile sahip olduğu şey arasında makul-meşru bir denge kurulabilmelidir. Toplum, geleceğinin bireylerini yetiştirirken, sadece bilgi sahibi olmanın yollarını değil, bilginin işaret ettiği ve gündelik hayat için zorunlu olan nesnelere meşru bir yolla sahip olmanın yollarını da öğretebilmelidir.* Bu da öncelikle, kanaatkârlık, şükür, diğerkâmlık... vb. gibi toplumun manevi değerleriyle uyumlu bir **ihtiyaç anlayışının/felsefesinin** tüm sosyal bireylere benimsetilebilmesine bağlıdır.

Başta televizyon olmak üzere, gazete, dergi, internet... vb. gibi bilinen ve çoğumuzun sahip olabildiği belli başlı kitle iletişim araçlarıyla, belki de hiç sahip olamayacağımız yeni ihtiyaçlar keşfetmekteyiz. Bu yeni ihtiyaç bilgileri bizi başta göç değişimine zorlamakta ve göçle gelen yeni şehir çevresinde, önceki sahip olduğumuz maddi-manevi değerleri de kaybedebilmekteyiz. *Artık şehir hayatında bilgimiz artıkça sahip olduğumuz şeyler adeta azalmaktadır.* Bilgi ile bilginin işaret ettiği şeye sahip olma imkanı arasındaki gittikçe artan bu uçurum, yukarıda işaret ettiğimiz gerilimi de kuvvetlendirmektedir.

<sup>11</sup> “Yaşam yığıtçe, onurlu ve özgecil [diğerkâm] olabilir. Ya da keskin kendini koruma kavgasında kişi, kendi **insan onurunu** unutup bir **hayvan düzeyine** inebilir. Burada, insan, zor bir durumun sunduğu ahlaki değerlere ulaşma fırsatlarından yararlanma ya da vazgeçme arasındaki seçimi[ni] yaratmaktadır. Bu da, o insanın acılarına değip değmediğini belirler... Ancak az sayıda insanın böylesine **yüksek ahlaki standartlara** ulaşma yetisine sahip olduğu doğrudur. Onca tutukludan sadece birkaçı içsel özgürlüklerini tamamen koruyabilmiş ve acılarının sağladığı değere ulaşabilmiştir, ama bu türden bir örnek bile, insanın içsel gücünün, onu dışsal kaderinin üstüne çıkarabileceğini kanıtlamaya yeterlidir. Bu insanlar sadece toplama kamplarında görülmez. İnsan, kendi acıları yoluyla bir şeye ulaşma şansıyla birlikte, her yerde kaderle karşı karşıyadır” (Victor E. Frankl, **İnsanın Anlam Arayışı**, 2.b., Öteki Y., Ankara, 1993, s.66-67, kalın vurgular bize aittir).

Örneğin birçok yerli sinema, dizi ve türkülerimizde, köyden şehre göç etmeyi izleyen olumsuzluklardan kurtulmak için köye dönüş özlenmekte; önceki hayat çevresi övülmektedir. Zira köy çevresinde ne biliniyorsa, bu bilinenlerin işaret ettiği tüm şeylere de hemen hemen sahip olmak mümkündür. Bu durumu sade bir benzetmeyle şu şekilde açabiliriz:

Köyde yaşayan annemin bildiği şeylerle sahip olduğu şeyler arasında bir dengeden söz edilebilir. Annem, genellikle inek, ahır, süt, peynir, ev, su, saman, yem, yayla, tarla, mısır, lahana, çocuk, torun, koca, anne-baba, komşu, hak-hukuk, saygı-sevgi, ramazan, teravih, bayram, yardımlaşma... vb. gibi sade hayati bilgilere ve bu bilgilerin işaret ettiği hemen hemen tüm nesnelere sahiptir. Ortalama 75 yaşına ulaşan anne-babam bu uzun yıllarını köyde geçirdiler. Ömrü boyunca annemin, babası, kaynatası ve babamdan gördüğü şiddet olarak aklımda kalan en önemli örnek, okuldan (ilkokul veya Kur'an kursundan) kaçtığımızda babamın bizi döverken annemin yetişip kurtarması; dayak mahallinden annelik fedakarlığı sayesinde bizi uzaklaştırdıktan sonra, kaldıysa eğer geri kalan dayanın bir kısmını kendisinin yemesi olmuştur. Bugün annemin çocukları olarak bizler artık yetişkin olduk ve babamızı annemize karşı şiddet konusunda uygun dille uyarabiliyoruz ve şükür köyümüzde şiddet yoktur diyebiliriz. Varsa eğer şiddet olarak sadece, annemin gençken ve hiçbir gelir ve sosyal güvencesi de yokken 4 inek besleyerek 5 çocuk büyüttüğü o zor günlerin bitmemesi; bugün annemin 75 yaşında ve Bağ-Kur emeklisi olmasına rağmen 4 inek beslemeye devam etmesidir. Ben bunu annemin biraz da kendi kendine uyguladığı hafif derecede şiddet olarak görüyorum. Annem, artık inek besleyemez; belki sadece kuzu veya kedi besleyebilir.

Kadına karşı şiddet söylemi öncelikle kadının zayıf statüsüne işaret eder. 'O kocamdır, sever de, döver de'<sup>12</sup> gibi ifadeler yabancı değil. Bu türden ifadeler, kadının adeta sahip olunan bir meta oluşunu ima eder. Kadının bir meta gibi algılanışına dair ilkel bakış açısının olumsuzluklarını demokratik topluma kavuşmakla büyük oranda giderebildiysek de, insanın özgürlüğünü kötü amaçlı kullanma potansiyelini yok edemeyeceğimiz için; kısaca, insanın iyi ve kötü eğilimli olan tabiatını bozamayacağımız için, kadına karşı şiddeti azaltabiliriz veya belki de tamamen yok edebiliriz ama en azından bir potansiyel olarak insanla beraber o daima varolacaktır. Bu durumda bizim görevimiz, şiddeti sadece mümkün olan asgari düzeyine indirip her an o seviyede tutmanın önlemlerini almak olmalıdır.

İlkel toplumlarda kadın kocasının bir mülkiyeti statüsündeydi. Dul kalan kadın öldürülerek kocasının yanına yollanabilirdi. Günümüz aç-

<sup>12</sup> Bak., bu çalışmanın 16. dipnotuna ait gövde metinde yer alan Yakın Ertürk'ün "Bu çok evrensel ataerkil bir anlayışı yansıtır..." biçiminde başlayan ifadeleri.

sından anlaşılması zor olan bu tutum önemli oranda ilkel toplumların dinsel inanışları tarafından da desteklenmekteydi.<sup>13</sup> İslam'ın ortaya çıktığı toplumda da kadına pek farklı bir muamele yapılmıyordu. Kur'an o dönemde kız çocuğunun utanç vesilesi sayılmasını şiddetle kınamaktadır.<sup>14</sup> Ancak toplum kültürel olarak kısa zamanda düzeltilebilecek durumda da değildir. Bu zor konumda bile, İslam'ın cahil Arap toplumunu adeta imkansız başarıma düzeyinde olumlu bir seviyeye getirebildiğini görmekteyiz. Veda Hutbesi'nde Hz. Peygamber'in şu sözleri bu doğrultuda yeterince açıklayıcıdır:

“O halde ey insanlar! **Zevceleriniz**'in sizin üzerinde bir hakkı bulunduğ gibi sizin de onlar üzerinde bir hakkınız vardır... sizler onları **Allah'ın bir emaneti** olarak (yanınıza) almış bulunuyorsunuz... *Kadınlar* hususunda Allah'tan korkup çekinin ve onlara karşı en iyi bir tarzda davranıp muamele edin...”.<sup>15</sup>

İlkel toplulukların dinsel inancı kadına tam bir özel mülkiyet muamelesi yapabilirken, İslam ise ilkel toplulukların yanlış tutumlarını aratmayacak derecede cahil kalan Arap toplumuna, kadını Allah'ın (en saygın varlığın) emaneti olarak koruyup gözetmesi gerektiğini benimsetebilmiştir.

Kadına karşı şiddete dair örneklerle, teknolojik-ekonomik ve bunlara bağlı olarak sosyal-siyasal değişimlerin yaşandığı hemen her yerde rastlamak kolaylıkla mümkündür. Bu husus, şiddetin büyüklüğüne ve yönüne ait rakamsal veriler yöreden yöreye değişse de, sorunun ciddi boyutlara ulaşması nedeniyle bir vakıa olarak evrensellik arz etmektedir. Bu bağlamda bir örnek olarak, BM Kadınlara Karşı Şiddetle Mücadele Özel Raportörü Dr. Yakın Ertürk'ün, Hacettepe Üniversitesi'nin Nüfus Etütleri Enstitüsü'nce aile içi şiddet hususunda gerçekleştirilen bir araştırmada ortaya çıkan, *'evli kadınların yüzde 39'unun eş dayacağını çeşitli sebeplerden haklı bulması'* sonucunu değerlendirmesi verilebilir:

“Bu çok evrensel ataerkil bir anlayışı yansıtıyor. Asırlardır böyle bir egemen ideolojiyle sadece bizim toplumumuzda değil, dünyanın her yerinde ataerkil yapılanma son derece evrensel. Bu yapılanma, kadının ikincil statüsü üzerine kurulmuş bir anlayış. Dolayısıyla ka-

<sup>13</sup> Bu hususta bir irdeleme örneği olarak bak., Felicien Challaye, **Mülkiyetin Tarihi**, Düşünen Adam Y., İstanbul, 1994, s.19-22.

<sup>14</sup> “Onlardan birine dişi (çocuğu olduğu) müjdelendiği zaman içi öfkeyle dolarak yüzü kapkara kesilir. Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden [kötü tesirinden] dolayı kavminden gizlenir; (şimdi ne yapsın) onu, hakaretle [aşağılık duygusu içinde] tutsun mu yoksa onu toprağa mı gömsün! Bak ne kötü hüküm veriyorlar!” (Nahl(16)/58-59); “Ve sorulduğu zaman o diri diri toprağa gömülen kıza: “Hangi günâh(ı) yüzünden öldürüldü?” diye” (Tekvir(81)/8-9).

<sup>15</sup> Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, İrfan Y., İstanbul, 1990, cilt 1, s.275, kalın vurgular bize aittir.

dının gerek Türkiye’de, gerek başka ülkelerde özellikle aile içi şiddeti onaylaması ve haklı görmesi çok yaygın bir olay ne yazık ki. Bir yerde şiddet, aileyle çok iç içe olan bir olay. Ben **şiddetin aileden başladığı ve orada tekrar ve tekrar üretildiğini** hep savunuyorum. Çünkü şiddet, aile içinde bir disiplin aracı olarak düşünülür. Her kültürde de bunu yansıtan deyimler vardır. Örneğin Türkiye’den birkaç örnek verelim. Mesela hepimiz, ‘*eti senin kemiği benim*’ deriz. Bu bir disiplin aracıdır. Şimdi artık bunu veliler söylemiyor öğretmenlere. Sadece ‘*eti benim, kemiği de benim*’ diyorlar”.<sup>16</sup>

Kadına karşı şiddet meselesinin sadece Türkiye’de değil, daha yüksek bir oranda Amerika<sup>17</sup> ve Avrupa’da devam etmekte olduğu görülmektedir: “*Avrupa’da her dört yetişkin kadından bir tanesinin en az bir kere fiziki şiddete ve her on tanesinden birinin [de] cinsel şiddete maruz kaldığı tahmin ediliyor*”.<sup>18</sup> Ülkemizden verilen örneklerin de daha çok göç değişimine bağlı olduğu ve bilhassa töre cinayetleriyle gündeme geldiği/getirildiği söylenebilir. İnternet arama motorlarıyla ‘*kadına karşı şiddet*’ tarandığında birçok örnekle karşılaşmak mümkündür. Ülkemizden sade bir haber olarak burada şu ifade edilebilir:

“Geçen yıl şiddete maruz kalan kadın sayısı, önceki yıla oranla yüzde 76 arttı. Emniyet Genel Müdürlüğü Asayiş Daire Başkanlığı’nın hazırladığı 2006 Yılı Faaliyet Raporu’na göre geçen yıl 72 bin 643 kadın, şiddet içerikli suçların mağduru oldu. Bu kadınlardan 842’si [%1,2’si] **cinayete** kurban gitti. 9 bin 317’si [%12,8’i] **yaralandı**. 22 bin 884’ü [%31,5’i] **darb** edildi. 5 bin 972’si [%8,2’si] **kaçırıldı**. 9 bin 675’i [%13,3’ü] **tehdit** edildi. 14 bin 989’u [%20,6’si] ise **aile içi şiddete** maruz kaldı. Cinsel suça maruz kalan kadınların sayısı da arttı. Buna göre 1113 kadın [%1,5’i] **tecavüze** uğradı. 872 kadın [%1,2’si] **taciz** kurbanı. 281’inin [%0,4’ünün] **kızlığı** evlenme vadiyle bozuldu. 380 kadına [%0,5’ine] **zorla fuhuş** yaptırıldı. Geçen yıl 466 kadın [%0,7’si] **intihar etti**. 5 bin 852 kadın [%8,1’i] **intihara kalkıştı**”.<sup>19</sup>

Kadına karşı değinilen tüm şiddet eğilimlerini en temelde, bilgi ile bilginin işaret ettiği şeye sahip olma arzusu arasındaki dengesizliğin

<sup>16</sup> Yakın Ertürk, “*Kadına Şiddet Ailede Başlıyor*”, <http://www.maksimum.com/kadin/haber/50/16283.php>, 27 Ekim 2007 Cumartesi, kalın ve italik vurgular bize aittir.

<sup>17</sup> “Şiddet ve cinayet konusunda gelişmiş ülkeler arasında en yüksek oran yine ABD’ye aittir. Bu ülkedeki 15-24 yaşları arasındaki şiddet ve cinayet oranları Kanada’dan yedi kat, Japonya’dan ise 40 kat daha fazladır” (Mustafa Köylü, **Küresel Ahlak Eğitimi**, dem (Değerler Eğitimi Merkezi) Y., İstanbul, 2006, s.101).

<sup>18</sup> Terry Davis (Avrupa Genel Sekreteri, Dünya Kadınlar Günü’nde yaptığı konuşma, Strazburg, 08.03.2006), “*Avrupa’da Birçok Kadın İçin Ev Tehlikeli Bir Yer*”, <http://www.avrupakonseji.org.tr/haberler/08-03-06.htm>, 27 Ekim 2007 Cumartesi.

<sup>19</sup> “*Kadına Karşı Şiddet Yüzde 76 Arttı*”, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=226416&tarikh=09/07/2007>, 27 Ekim 2007 Cumartesi, kalın vurgular bize aittir.



sebepler olduğu gerilimle açıklamak mümkün gözükmemektedir. Bu hususu şu türden bir örnekle biraz daha açabiliriz:

Töreciliğin egemen olduğu bölgelerde genç bir kız, kitle iletişim araçlarının da öncelikli yardımıyla, aşk, sevgi, mutluluk, özgürlük, yeni bir hayat, modern bir çevre... vb. bilgilere sahip olmakta ve bu bilgilerin işaret ettiği nesnelere de sahip olmak için adeta fırsat kollamaktadır. Hasımlık duygularını büyükler yaşatmakta, küçükler ise kitle iletişim araçları ve eğitim kurumlarının etkisinde büyümektedir. Genç kız büyüklerinin hasımlık duygularından uzak bir şekilde belki de babasının düşmanının oğlunu sevebilmektedir. Gençlerdeki bu değişimleri büyükler okuldan veya kitle iletişim dünyasından takip edememektedir. Büyüklerin yapabildiği şey sadece, genç kızın özgür sevgi bilgisinin nesnesi olan sevgilisine sahip olduğu (yani sevgilisiyle kaçtığı) haberinin gereğini törecilik esaslarına göre yapmak olmaktadır. Burada büyüklerin yaptığı şey konuşmak ve ikna etmek veya belki de ikna olmaya razı olmak değil, adeta içgüdüsel davranıp şiddete başvurmaktır.

Şehir hayatına göç edip yeni bilgilere ulaşan evli bir kadının durumu da benzer şekilde izah edilebilir. Köydeki evini süsleyen eşyalar ile şehirdeki evini süslemesi gerektiğine inandığı eşyalar arasındaki büyük fark, yeni şehirli olmuş bu bireyi yukarıda değindiğimiz gerilime itecektir. Zira, bu bireyin komşularından, gezindiği süper marketlerden ve televizyon kanallarından yeni yeni ev eşyası bilgilerine sahip olması kolaydır ama onların nesnelere sahip olması ise belki de imkansızdır. Artık şehirli bu kadın, bildiği ile sahip olduğu şeyler hemen hemen aynı olan benim köylü annemden çok farklıdır. Annem, bildiği ve sahip olduğu ineğini sağlamakla uğraşırken, bu kadın ise, bildiği ama sahip olmadığı (belki de olamayacağı) bir oturma grubu yüzünden girdiği gerilimle boğuşmaktadır. Bu türden gerilimler onu kocasına baskı yapmaya itebilir. Kocasını da eğer isteklerini karşılayamıyorsa baskıdan kurtulmanın belki uzun ama doğru yolu olan konuşup anlaşabilmeyi değil de, kısa ama yanlış yol olan şiddeti seçebilir. Ya da kadın çalışmak, işe girmek ister, kocası ise işyerinin normal olan işçi-işveren ilişkilerini kıskanıp eşine karşı şiddete başvurabilir. Bazen de tam tersi olabilir; kocası ihtiyaçların karşılanması için eşini kötü yola teşvik edebilir, direnince de şiddete başvurabilir. Burada bir şekilde şiddete uğrayan kadının yerinde fuhuş tuzağına düşürülen kız çocukları ve kapkaççılığa zorlanan erkek çocukları da olabilir. Bunlara ilişkin birçok olumsuz haberi basın-yayından hemen her gün duymak-görmek mümkündür.

Yukarıda da işaret ettiğimiz üzere tüm bu örneklerin, en temelde bilgi ile bilginin işaret ettiği nesneye sahip olma arzusu arasındaki dengesizliğin sebep olduğu gerilimden kaynaklandığı söylenebilir. Bugünkü **ihtiyaç anlayışımız** açısından bakılınca, bir lokma ve bir hırkayı yaşa-

mak için yeterli gören mistik yaklaşımı<sup>20</sup> anlamak adeta imkansızdır. Yerinde belki de çok anlamlı olan bu söylemin bugün de bize ifade edileceği bir şey olabilir. Güngör'e göre bu şey, insana/başkalarına değer vermek, diğer bir ifadesiyle diğerkâm bir zihniyete sahip olabilmektir:

“Yüzlerce yıldan beri doğu ülkeleri batı nazarında mistik bir hayat içinde uyuşup kalmış ülkeler diye görülürdü. Şimdi maddî bir hayatın içinde kaybolmuş Batılı insanlar “mistik” dedikleri yaşayışın insana verdiği yeri anlamaya başlamış gibidirler. Öyle tahmin edilir ki, Doğu memleketleri sanayileşme sırasında ihmal ve inkâr ettikleri **öz değerlerini** yine batı yoluyla yeniden öğreneceklerdir... Bu bir **eğitim meselesidir**. Bu eğitimde başarılı olabilirsek, insana hem yaşadığı hayatın şuurunu kazandırmış oluruz, hem de onu daha iyi bir hayat bulmak üzere seferber edebiliriz”.<sup>21</sup>

Güngör'ün ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, İslam dünyasında hayat bulan mistik yaklaşımdan günümüz için çıkartılması gereken esas ders, dünyada her şeye sahip olmak isteyen bizim gibi milyonlarca insanın olduğunu, dolayısıyla üretim ve tüketimin diğerkâm muhtevalı bir anlayışla işlemesi/işletilmesi, özellikle tüm toplumların eğitim kurumlarının temel felsefesine insanlık sevgisini ve diğerkâmlığı yerleştirmesi gerektiğini hiçbir zaman unutmamamızdır. Günay'ın yaklaşımı da bu doğrultuda ele alınabilir:

“Buna göre, dinin iktisadi faaliyetlerle ilgili olarak getirdiği zihniyet ve bunun sonucu ortaya çıkan ahlak, toplumun sosyo-ekonomik gelişmesi bakımından müspet olabileceği gibi menfi de olabilmekte ve hatta duruma göre daha farklı şekillere bürünebilmektedir. **Önemli olan**, onu **müspet** bir şekilde **yorumlayarak** ve kanalize ederek toplumun sağlıklı bir şekilde gelişmesi ve ilerlemesine katkıda bulunmaktır”.<sup>22</sup>

Şiddetin her türünü temelden çözüme bağlayacak bir **ihtiyaç anlayışının/felsefesinin** zihniyet halini alabilmesi bağlamında Orhan Türkdoğan da, “sosyal yapı çelişkilerini çözebilecek radikal önlemler kadar, hemen her alanda hoşgörü, sosyal uyum ve birbirimizi bir **aşk ahlakıyla** sevebilecek bir toplum mannerizminin kısa zamanda tohumlarının ekilmesi”<sup>23</sup> gerektiğini, aksi takdirde, toplumun geleceği olan gençlerin kimlik bunalımı yaşamanın bir sonucu olarak şiddet içeren yanlış yollara sapabileceğini dile getirir.<sup>24</sup> Bu hususta, “İspanya iç savaşına

<sup>20</sup> Bu anlayış bağlamında daha ayrıntılı bilgi için bak., Günay, *Din Sosyolojisi Dersleri*, s.325-329; Erzurum örneğinde bir irdeleme için bak., Niyazi Usta, *Ekonomi Ahlakı ve İnsan Kaynağı*, Aktif Y., Erzurum, 2001, s.40-47.

<sup>21</sup> Güngör, s.202-203, kalın vurgular bize aittir.

<sup>22</sup> Günay, *Din Sosyolojisi Dersleri*, s.328-329, kalın vurgular bize aittir.

<sup>23</sup> Orhan Türkdoğan, *Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği*, Timaş Y., İstanbul, 1996, s.408, kalın vurgular bize aittir.

<sup>24</sup> Türkdoğan, s.408.

katılan ve kendisi de taraflardan biri olan bir İngiliz şairi[n] o bunalımlı dönemi” dile getirdiği ifadelerini yerinde bir örnek olarak verir:

“Bu savaşa neden katıldığımızı,  
Yıldızların altındaki platolara  
Bizi neyin sürüklediğini soranlara  
İngiltere’deki dostlara,  
Deyin ki, bu sebep,  
Yalancılık ve aptallık değil,  
Şehvet, intikam ve para da değil  
**Biz buraya başka bir yol  
Göremediğimiz için geldik**”.<sup>25</sup>

İngiliz şairin ifadeleri, şiddetin evrensel bir sorun olduğunu ve en kalıcı çözümünün de her toplumun kendi kültürüne özgü manevi değerleri sayesinde diğerkâm bir zihniyete sahip kılınması gerektiğini göstermektedir. Ülkemizin koşullarına uygun bir çözüm için Türkdogan da haklı olarak şu vurguları yapmaktadır:

“İlkin, Türk tarihi ve kültür hayatımızı –geçmişimizi geleceğimize bağlayacak tarzda– bir süreklilik içinde ele alan bir tarih felsefesinin devletın resmi felsefesi haline gelmesi gerekmektedir... Bu tür bir dünya görüşü, folklorumuza, örf ve geleneklerimize, inanç ve değer sistemlerimize yeniden dönüşü sağlaması bakımından biricik kaynağı teşkil eder... Tarihimizi, toplumumuzu şekillendiren **değerler sistemimizi** kronolojik kimliğinden tecrit ederek ona yeni bir ruh kazandıracak bir **milli eğitim politikası** devreye sokulmadığı sürece, benliğimiz yoğuracak ve bize şahsiyet verecek **manevi mesnetlerden** yoksun bırakılmamız mukadderdir... Bugün Batı’da, dini hayat bütün özellikleriyle toplumun üstüne atılmış bir ağ gibi yaşıntısının bir parçasını teşkil eder...”.<sup>26</sup>

Türkdogan’ın vurguları benzer her platformda başkaları tarafından da değişik ifadelerle dile getirilir. Birkaç örnek sıralayacak olursak şunlar söylenebilir: Mahmut İhsan Özgen şiddete karşı çare olarak kısaca, eğitim yoluyla çocukluk yaşlarından itibaren gençlere şahsiyet kazandırıcı bir ilginin gösterilmesi ve “Demokrasi Disiplini”nin genç yaşta hazmedilmesine hizmet edecek türden bir “ölçülü tartışabilme” ortamının onlara sunulması gerektiğini önermektedir.<sup>27</sup> Erkal’ın kültürel kimliğimize ait 30 ayırt edici esas örneği vermesi,<sup>28</sup> şiddet türünden sorunlarımızın çözümünde sahip çıkmamız gereken kendimize has kültürümüzde *dinin önemli payına* işaret eden Türkdogan’ın değinilen vurguları bağla-

<sup>25</sup> Türkdogan, s.408-409.

<sup>26</sup> Türkdogan, s.409, kalın vurgular bize aittir.

<sup>27</sup> Mahmut İhsan Özgen, *Türkiye’de Şiddet Hareketleri Kaynakları ve Hedefleri*, Yeni Forum Y., İstanbul, 1989, s.76.

<sup>28</sup> Mustafa E. Erkal, *İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri*, 4.b., Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Y., İstanbul, 1994, s.134-135.

mında burada hatırlanabilir. Yine, kültürümüzdeki manevi mesnetlerin anılan önemi bağlamında, sanayileşmenin din adına olumsuz kimi sonuçlarına rağmen, *dinin toplumsal hayattaki vazgeçilmez yerini bir şekilde koruduğuna ya da geri aldığına* dair önemli irdelemeleri de burada hatırlayabiliriz.<sup>29</sup> Sadece kültürel kimliğimizde değil, aynı zamanda insanlığın genel toplumsal hayatında dahi dinin önemli payına dikkat çekici bir örnek olarak, psikolojik açıdan ateist veya dinsiz bir bireyin bile kültürel anlamda belli bir dindarlığa sahip olduğu vurgusunu verebiliriz.<sup>30</sup>

Değinen *teorik vurguların* yanında, toplumuzda dini hayatın önemine ve dindarlık düzeyinin yüksekliğine dair burada *deneysel bir-iki örnek* de verecek olursak: İzmir örneğinde yapılan bir araştırmada deneklerin %83.7'si *Allah'a kesin olarak inanmaktadır*; %87.2'si bir şekilde *oruç tutmaktadır*; %72.5'i *din eğitimini gerekli görmektedir*.<sup>31</sup> Ankara ve Gazi Üniversitesi öğrencileri üzerinde yapılan bir araştırmada da fazla düşük olmayan (10-20 puan arasında değişen) oranların elde edilmesi, dinin toplumsal hayatımızın hemen her kesimindeki anılan önemini ifade eden diğer bir deneysel örnektir. Bu araştırmaya göre, *Allah'a kesin inanç* oranı %60; bir şekilde *oruç tutma* oranı %70.3; *din eğitimini gerekli görme* oranı ise %61'dir.<sup>32</sup>

Şiddet gibi sadece kronik toplumsal sorunlarımızın çözümünde değil, bilimsel araştırmadaki yöntem ve tekniklerimize ilişkin problemlerimizde bile kendi kültürümüze uygun bir çizginin geliştirilip izlenmesi gerektiği ısrarla vurgulanır. Bu husus, her toplumun, bilimsel gelişimine ilişkin sorunları da dahil olmak üzere tüm meselelerinde kendi kültürüne özgü bir yöntemle sahip olması ve onu takip etmesinin gerekliliğini/doğallığını ifade etmektedir.<sup>33</sup>

<sup>29</sup> Örneğin bak., Ünver Günay, "Modern Sanayi Toplumlarında Din: I", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 3, 1986, s.77-82 [41-88]; Ünver Günay, "Modern Sanayi Toplumlarında Din: II", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 4, 1987, s.57-58 [29-58]. Benzer diğer birkaç vurgu örneği olarak ayrıca bak., İzzet Er, *Sosyal Gelişme ve İslâm*, 3.b., Rağbet Y., İstanbul, 1999, s.158; *Türk Düşüncesi*, 3.b., (hazırlayan, Türk Düşünce Hareketi Komisyonu), İrfan Y., İstanbul, 2007, s.69-87; Yümni Sezen, *Sosyoloji Açısından Din*, 2.b., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Y., İstanbul, 1993, s.199.

<sup>30</sup> Örneğin bak., Ali Rıza Aydın, "Din ve Psikoloji İlişkisi Üzerine", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, cilt 4, sayı 1, yıl 2004, s.22 [15-29].

<sup>31</sup> M. Emin Köktaş, *Türkiye'de Dinî Hayat (İzmir Örneği)*, İşaret Y., 1993, s.79,114,156.

<sup>32</sup> Münir Koştaş, *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*, Türkiye Diyanet Vakfı Y., Ankara, 1995, s.31,58,88.

<sup>33</sup> Bu bağlamda, Din Sosyolojisi disiplinine ilişkin olarak "*Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu (11-13 Haziran 2004 Çorum)*", Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Y., Çorum, 2005" adıyla yayımlanan etkinliğin bizzat "Türk" nitelemesini taşıyan şu irdelemeleri sayılabilir: Ünver Günay, A. Vahap Taştan ve Celalettin Çelik,

Kısaca atf yaptığımız tüm bu **kendi kültürümüze özgülük** vurgularını, ilköğretim kurumlarında neden tek tip forma uygulamasına gitmekte olduğumuz biçimindeki sade gerçekle yan yana düşünürsek daha açık olarak anlayabiliriz. Bu tek tip forma uygulamasını, ekonomik eşitsizlik şiddetine karşı alınan geçici bir önlem olarak görmek mümkündür. Buradaki hassasiyetin devamını da getirmemiz ve şiddetin her türlüşüne karşı geçen her gün daha etkili çözümler üretmemiz kaçınılmazdır.

Toplumda arzulanan sosyal gelişmenin sağlanabilmesini manevi değerlerin temeline; dinin özünün özü olan Allah sevgisine [aşka] bağlayan Bilgiseven'in şu yaklaşımı da *kendi kültürümüze özgülük* vurguları bağlamında burada hatırlanmaya değerdir:

*“Mâdem ki dinin özü Tevhid'tir ve Tevhid akidesi bize her şeyi semme veçhullah yâni, Allah'ın görünen tezâhürü olarak tanıtılmaktadır, o halde, **dinin rûhu AŞK olmak icap eder.** Eğer câhil bir fert dahî ilimle ilgisi olmayan bir kişi olmasına rağmen, kendisine izah edilen âyetlere (meselâ kible değiştirildiği zaman bunu yadırgayan müminlere, her yerin, semme veçhullah ve kible olduğunu bildiren âyet gibi âyetlere) inanarak her yerde Hakk'ın zuhûrunu görebilirse, cemiyette sosyal gelişme meydana gelir. Çünkü alt-üst tezatları azalır. **Madde, manevî hedeflere ulaşmanın merdiveni gibi kullanılır.** Zirâ fertlere kötü davranmanın Hakk'a terbiyesizlik etmek olduğu bilinir. Fertlerin cemiyete bağlılığı, ibdâ gücü ve ilme yönelişleri artar. Milli gelir büyür ve âdil olarak bölünür”.*<sup>34</sup>

Milli kültürümüze sahip çıkmanın önemi bağlamında, kültür (hars) ve medeniyeti millet olmanın temel iki unsuru olarak ele alan Gökalp de, kültürü bir toplumun birlik/dirliğinin esası, dini de kültürün kaynağı olarak görür ve medeniyete/medeni müesseselere nazaran kültüre/kültürel müesseselere öncelik verir; medeniyetçe üstün olan Romalılar ve İranlıların Müslüman Araplara mağlubiyetini kültürel üstünlükle izah eder. Bu vurgularının özü olarak kalkınmayı şöyle açıklar:

*“Türk Din Sosyolojisinde Yöntem Sorunu”, (s.193-215); Hüsnü Ezber Bodur, “Sosyolojik Din Teorisi ve Türk Din Sosyolojisi”, (s.75-88); Niyazi Akyüz, “Türk Din Sosyolojisinde Nitel ve Nicel Yaklaşımların Dengeli Kullanımı Sorunu”, (s.109-115); Fazlı Arabacı, “Neden Türk Din Sosyolojisi? Türk Din Sosyolojisini Anlamalı Kılan Gereklilikler”, (s.27-34); Salih Aydemir, “Türk Din Sosyolojisinin Kimliği”, (s.35-42); M. Ali Kirman, “Türk Din Sosyolojisi Araştırma Alanları ve Yöntemlerine Dair Tespit ve Öneriler”, (s.237-245). Kendi kültürümüze özgülük vurgusu bağlamında bu sempozyumun adı ile sempozyumda sunulan diğer tebliğlerin içeriği arasında da birebir uyumun olduğu söylenebilir.*

<sup>34</sup> Amiran Kurtkan Bilgiseven, **İslâmiyet'in Kültürel Özellikleri ve İslâmî Kavramlar I**, Filiz Kitabevi Y., İstanbul, tarihsiz, s.31, kalın vurgular bize aittir.

“Biz Türkler, asrı medeniyetin akıl ve ilmle mücehhez olduğumuz halde bir “**Türk-İslâm**” harsı ibdâ etmeye çalışmalıyız”.<sup>35</sup>

Meriç’in önerisi de benzer şekildedir:

“**İrfanımızı** maziye bağlayan köprüler yıkılmış. **İslâmiyet** sisler içinde. İhmalin, bilgisizliğin, bühtanın sisleri. Kur’ân’ı, “asrın idrakine söyletmek” Akif’in rüyasıydı... Zilletten kurtulmanın yolu hay-siyetimizi ispattır. **Haysiyet, şuur** ve **fedakarlık** demek. Şuur hiçbir kiliseye bağlanmamak, her vesayeti reddetmek, kapılarını her ışığa açmak demektir. Fedakârlık ise inandığı değerler uğruna her çileyi göze almak, hatta ölümü bile. Saygıya lâyık insan kendi kafası ile düşünen ve düşüncesini haykırmaktan çekinmeyendir”.<sup>36</sup>

Aktarılan alıntılarda da görüldüğü üzere, önemi değişik şekillerde vurgulanan kültürel unsurlarımıza (maddi-manevi değerlerimize) sahip çıkmakla kalıcı çözüme kavuşturulacak olan şiddetin birçok çeşidi vardır ve hepsi de şiddettir:

Haksız ve en acısı gereksiz olarak açılan ve binlerce hatta milyonlarca insanın ölmesine neden olan bir savaştan; terör örgütlerinin cina-yetlerinden; Afrika’da kuraklığın binlerce çocuğu-yetişkini öldürmesine duyarsız kalınmasından; açlıktan ölenlerin varolduğu bir dünyada milyonlarca insana yetecek kadar ekmeğin çöpe atılmasından, namus cina-yetlerinden, erken ve zorla evlendirilmekten, başlık parasından (ödeyemeyene zorluk çıkarmaktan), evlilik içi tecavüzden<sup>37</sup>... ağlayan çocuğu için annesinin arkadaşına “çok şımardı” demesine<sup>38</sup> varıncaya kadar birçok şiddet örneği verilebilir.

Kadın ve çocuklara ait olanları da dahil anılan şiddet örneklerinin birçok nedeni sıralanabilir. Bir kısmı doğrudan olmasa da, yanlış algı-

<sup>35</sup> Gökalp’in anılan vurguları için sırasıyla bak., Ziya Gökalp, **Hars ve Medeniyet**, 2.b., Diyarbakır’ı Tanıtma ve Turizm Derneği Y., Ankara, 1972, s.9,1,25,27-28,41, kalın vurgular bize aittir.

<sup>36</sup> Cemil Meriç, **Mağaradakiler**, İletişim Y., İstanbul, 1997, s.230-231, kalın vurgular bize aittir.

<sup>37</sup> Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 5-9 Haziran 2000 tarihleri arasında New York’ta gerçekleştirilen “*Kadın 2000: 21. Yüzyıl İçin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış*” konulu Birleşmiş Milletler Genel Kurul Özel Oturumu’na ait Sonuç Belgesinde Pekin Eylem Platformunun İlerisinde Bulunan Düzenlemeler’in ilki olarak kadına karşı şiddet konusu belirlenmiş; bu bağlamda namus cinayetleri, erken ve zorla evlendirme, başlık parası ve evlilik içi tecavüz gibi şiddet unsurlarına karşı kapsamlı önlemler paketine belgede yer verilmiştir (Halil Hamit, **İslam’da Feminizm**, (hazırlayan, Kemal Kızıltoprak), Okumuş Adam Y., İstanbul, 2001, s.163).

<sup>38</sup> Pat Allen, çocuğu için “çok şımardı” ifadesini kullanan annenin, çocuğuna bu sözle olumsuzluk yüklediğini ifade eder: “Çok şımardı”, eleştirel, sağlıksız, sevgisiz, şiddet içeren tamamen olumsuz bir mesajdır. Anne, eğer gerçekten sevgi dolu olsaydı, “hep böyle ağlıyor; ben de ne zaman ağlasa, ona karşılık veriyorum” derdi. Fiziksel ve/veya zihinsel anne sevgisi koşulsuzdur” (Pat Allen, **Dil ve Şiddet**, Epsilon Y., İstanbul, 1994, s.17-18).

lanması/yorumlanması nedeniyle dolaylı olarak dinden kaynaklanmış olabilir. Başka bir ifadeyle, dinin bir şekilde şiddete yol açtığı akla gelebilir. Ancak bu gerçekte doğru değildir. Dinsel görünümlü şiddet türlerinin ardında, genellikle ekonomik veya siyasi bir çıkarı gözetilenler bulunduğu bilinmektedir. Zira, “Sizden birisi, kendisi için istediğini kardeşi [komşusu] için de istemedikçe iman etmiş sayılmaz” (Müslim, 1, 67) esasını benimseyen İslam’a inanan bir Müslüman’ın, benzer şekilde, “Tüm buyrukların en önemlisi hangisidir?... Tanrının olan Rabbi bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün aklınla ve bütün gücünle sev. İkincisi de şudur: Komşunu kendin gibi sev. Bunlardan daha büyük buyruk yoktur” (Markus, 12:28-31) ilkesini öne alan Hıristiyanlığa inanan bir Hıristiyan’ın, yine benzer şekilde, “Öç almayacaksın ve kavminin oğullarına kin tutmayacaksın; komşunu kendin gibi seveceksin” (Levililer, 19:18) kuralını tavsiye eden Yahudiliğe inanan bir Yahudi’nin, devamlı, “Asil zihinli kişi, başkalarında kötülük değil iyilik arar. Düşük akıllı olan ise bunun tersini yapar” (Konfüçyüs, *The Analects*, XII, 16) öğüsünde bulunan Konfüçyanizm’e inanan bir Konfüçyanist’in cinayet işleyebilmesi pek mümkün olmasa gerektir.<sup>39</sup>

Kadın karşıtı söylemlerin dolaylı bir tarzda da olsa dinden/İslam’dan kaynaklandığı iddialarına karşı haklı birkaç savunma örneği olarak, cennetin annelerin ayakları altında olduğunu ifade eden hadisin, hiçbir toplumun kadına cenneti onun ayakları altına seren İslâm kadar değer vermediği bağlamında ifade edilmesini<sup>40</sup> ve kız çocuğundan tikslenme geleneğini Kur’an’ın şiddetle eleştirmesi ile kız çocuk sahibi olmayı Hz. Peygamber’in cennete girme vesilesi saymasının, kadın karşıtı her tür söylemi İslam’ın açık olarak reddedeceği doğrultusunda vurgulanmasını<sup>41</sup> verebiliriz.

Bu bağlamda diğer bir örneği sokak çocuklarına yönelik şiddet hususundan verebiliriz. İstismar edilen sokak çocuklarının çoğunun parçalanmış ailelerden geldiği gerçeği<sup>42</sup> dikkate alınırca, bu hususun bir şekilde dinden/İslam’dan da kaynaklandığını ileri sürmek hiç tutarlı ol-

<sup>39</sup> Anılan kutsal sözlere ve dinsel görünümlü şiddet türlerinin doğrudan dinle alakalı olmadıklarına dair bak., Şinasi Gündüz, *Dinsel Şiddet Sevgi Söyleminden Şiddet Realitesine Hıristiyanlık*, Etüt Y., Samsun, 2002, s.15,25-26. Gündüz’e benzetilebilecek şekilde Ercan da, dinsel görünümlü şiddet türlerinin ardında egemen sınıfın çıkarlarının yattığını ifade eder (Ferhan Ercan, *Dinsel Şiddet*, Toplumsal Dönüşüm Y., İstanbul, 1997, s.21).

<sup>40</sup> Süleyman Ateş, “İslâm’ın Kadına Getirdiği Haklar”, *İslâmî Araştırmalar*, cilt 5, sayı 4, 1991, s.327 [320-327].

<sup>41</sup> Hidayet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri*, Kitâbiyât Y., Ankara, 2000, s.236-237.

<sup>42</sup> Parçalanmış aile olgusundan olumsuz anlamda en çok çocukların etkilendiğine dair küresel ahlak eğitimi bağlamında bir değerlendirme örneği olarak Köylü’nün adı geçen çalışmasına (Köylü, s.107-120’ye) bakılabilir.

mayacaktır. Çünkü, aile kurumunun birliğine/dirliğine verdiği büyük önem ve hassasiyet nedeniyle, haklı sebeplere dayalı bir boşanmayı dahi İslam'ın ancak kerhen hoş gördüğü<sup>43</sup> bilinmektedir. İlgili sorunla doğrudan yüzleşmesi nedeniyle bir polis memurumuzun şu vurguları, şiddet meselesinin esas kaynağını daha somut olarak ortaya koyacak niteliktedir:

“Şunu baştan vurgulamak gerekiyor ki, ailede problem varsa çocukta problem vardır. Problemsiz çocuklar yetiştirmek istiyorsak önce aileyi ele almak gerekiyor. Bu kişisel tespiti zikretmek istiyorum. **Suç işleyen çocukların büyük bir bölümü parçalanmış aile çocuklarıdır...** Evden kaçan çocukların sokağa düşmemesi için eğer ailede bir problem yaşıyorsa [ilk çözüm] çocuğun geçici olarak bir limana sığınmasıdır. Bu liman çoğunlukla yakın bir aile olacaktır. Amca, Hala, Teyze...vb. Bunlar fırtınalı havalarda gemilerin sığındığı liman gibidirler... son zamanlarda büyük şehirlerdeki genç çiftlerde en ufak kavgada taraflardan birinin evi terk etmesi ile boşanma gerçekleşiyor. Gerçekleşiyor da! Ya çocuk varsa? Olan çocuğa oluyor. Çünkü anne ve baba çocukların ayaklarıdır. Nasıl ki bir insan tek ayağını kaybedince sakat olursa, annesiz ve babasız kalan çocuk da sakat kalmış demektir. “Beni dövecek bir babam bile yok” diyen çocuğun baba hasretini anlayabiliyor musunuz? Bunun altını çiziyorum ve üzerine söz söyleyiyorum”.<sup>44</sup>

Şiddetin dinle/İslam'la ilişkisi bağlamında diğer önemli bir husus da, İslam'a göre kadının statüsünün irdelendiği hemen hemen her tartışmada<sup>45</sup> ilk olarak darp ayetindeki (Nisa(4)/34) ‘*vadribühunne*’ ifadesinin bizzat dövme anlamına gelip gelmediğinden söz edilmesidir. Ayrıntılara girme gereği duymadan burada kısaca ifade edeceğimiz husus odur ki, görebildiğimiz kadarıyla günümüz akademik ilahiyatçılarının hemen hemen hepsi artık bu ayetten kadının dövülebilirliği anlamının çıkarılamayacağını vurgulamaktadırlar. Burada dikkati çeken önemli bir husus, ilgili ayetin *lafzi/şekli anlamının esas alındığı durumlarda dahi* bunun ‘*kadının günümüzde de dövülebilirliği*’ anlamına gelemeyeceğinin ileri sürülebilmesidir.<sup>46</sup> Benzer şekilde, Kur'an'ın bu ayetle kadının dövülebi-

<sup>43</sup> “Allah'ın helal kıldığı şeyler içinde en sevimsiz olanı boşanmadır” (Ebü Dâvûd, *Talak*, 3).

<sup>44</sup> Necmi Bayrakçı (Çocuk Şube Müdürü, 3.Sınıf Emniyet Müdürü), “*Sokak Çocukları*”, <http://www.caginpolisi.com.tr/57/37-38.htm>, 29 Ekim 2007 Pazartesi, kalın vurgular bize aittir.

<sup>45</sup> Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için şu çalışmaya bakılabilir: Osman Eyüpoğlu, *Türkiye’de Sosyal Değişme ve Kur’an Yorumları İlişkisi (Cumhuriyet Dönemi Örneği)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun, 2003, s.146-164.

<sup>46</sup> Bu konuda bir örnek olarak, Kur'an'ın anılan ayetle (Nisa(4)/34) dövmeyle asla emretmediği, hatta tavsiye dahi etmediği, sadece, bu dövme hususunun kaçınılmaz bir kültürel realite olduğu durumlarda *eğitici bir tarzda* uygulanabilirliğine işaret etmek istediğinin ileri sürülmesini verebiliriz. Değinilen yaklaşım örneği için bak., **Hadis Ansiklope-**



lirliğini değil, sadece o dönemde geçerliliğini koruyan “fiilî bir durum”u ifade ettiği, zira, Hz. Peygamberin yaşadığı dönemde kadınlara yönelik yaklaşımlarında şiddet unsuru içeren hiçbir örneğin bulunmadığı vurgulanır.<sup>47</sup>

Yine bu hususla alakalı olarak, ilgili ayetteki ‘darabe’ fiilinin dövme dışında başka birçok anlamının bulunduğunu, en uygun anlamın ise ‘ayrılmak’ olduğunu ifade eden ve böylece ayete, ‘şiddetli geçimsizlik sergileyen kadınlara nasihat edin, nasihatın yeterli gelmemesi durumunda yataklarınızı ayırın, bu da kâfi gelmezse son çare olarak onlardan boşanın’ anlamını veren yaklaşımlar<sup>48</sup> veya benzer şekilde, ‘darabe’ fiilinin Arapça’da yaklaşık 70 farklı anlamının olduğuna ve bunlardan 18’inin Kur’an’da kullanıldığına dikkat çeken ve bu farklı farklı kullanımlarla Arap toplumunun kadına verdiği düşük değeri İslam’ın son derece yükseltmesine; onu adeta erkeğe eşit derecede bir arkadaş yapmasına dair olumlu örnekleri yan yana getirerek, kadının geçimsiz davranması durumunda şu türden bir sıralamanın izlenmesi gerektiğini ileri süren yorumcular da vardır: ‘Şiddetli geçimsizlik sergileyen kadınlara nasihat edin, nasihatın yeterli gelmemesi durumunda yataklarınızı ayırın, bu da kâfi gelmezse ilk iki yöntemi sabırla uygulamaya devam edin, yine olmazsa kadını geçici olarak evden ayırın (Peygamber’in Aişe’yi kısa bir süreliğine babasının yanına yollaması örneğinde olduğu üzere siz de geçici olarak başka uygun bir eve gönderin), bunun da yetersiz kalması durumunda her iki tarafın rıza gösterebileceği bir hakemin/hakem heyetinin vereceği nihai karara (önceki yöntemlerin devamına veya boşanmaya) razı olun’.<sup>49</sup>

Dinin şiddete müsaade etmeyeceğine dair değinilen yaklaşımların bazısının biraz fazlaca yenilikçi<sup>50</sup> olduğu akla gelse de, İstanbul’da yapı-

**disi**, (hazırlayan, İbrahim Canan), Akçağ Yay., İstanbul, tarihsiz, cilt 1, s.153-157. Benzer vurgular, Süleyman Ateş, **Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989, cilt 2, s.277 ile karşılaştırılabilir.

<sup>47</sup> Bu bağlamda bir irdeleme örneği olarak bak., Osman Güner, “İslam Düşüncesinde Kadına Yönelik Şiddet Söylemine Bir Bakış”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, yıl 2007, sayı 23, s.58-59 [51-64].

<sup>48</sup> Bu türden bir yorum örneği olarak bak., Bayraktar Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri**, Bayraklı Yay., İstanbul, 2002, cilt 5, s.124-125.

<sup>49</sup> Bu hususla alakalı olarak bak., Mehmet Okuyan, “Kadına Yönelik Şiddete Kur’an’ın Bakışı”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, yıl 2007, sayı 23, s.119-121,125-127,133 [93-134].

<sup>50</sup> Bir bakıma modernist veya yenilikçi olarak nitelenebilecek yorumcuların, sadece zamana göre konuştuklarını söylemek zor olsa gerektir. Zira, modernist bir yorumcu olarak nitelenebilecek Fazlur Rahman’ın anlayıcı yaklaşımını sosyolojik açıdan irdeleyen Çiftçi’nin, “Onun anlama yönteminin bütün amacı, Allah’ın ve kutsal kitabın modern şartlarda ‘yabancı kalmamasını’ (irrelavent) sağlamak idi” (Adil Çiftçi, **Fazlur Rahman ile İslam’ı Yeniden Düşünmek**, Kitâbiyât Y., Ankara, 2000, s.93) biçiminde bir kanaat belirtmesinden de rahatlıkla anlaşılacağı üzere, iyi niyete dayalı olarak yapılan

lan yeni bir akademik araştırmanın vardığı bilimsel sonuçlara göre, Türk halkının İslam'ın çağdaş yorumlarına ihtiyaç hissetmesi anlamlıdır ve bu da Müslüman Türk halkının, hem dinin özünün şiddete izin vermeyeceği gerçeğini bildiğini, hem de şiddet dahil her tür yanlışa götürecek dini yorumlara itibar etmeyeceğini ifade etmektedir. Anılan araştırmaya göre: "... ankete katılanların %48.1'i dindar olarak dinde çağdaş yorumlar yapmanın gereğine inanmaktadır. %37.3'lük bir oran da buna gerek olmadığı kanaatini belirtmişlerdir. %11.6'lık bir kesim de herhangi bir görüş belirtmemiştir. Buradan deneklerimizin yenilikçi fikirlere sahip oldukları anlaşılmıştır".<sup>51</sup>

Anılan bu son hususun yanında verilen önceki tüm örnekler bize, kadına karşı şiddet sorununun aslında dini kökenli bir sorun olarak değil, özellikle ve öncelikle kültürel bir mesele olarak irdelenmesinin daha tutarlı olacağını göstermektedir. Nitekim, Mustafa Kemal Atatürk'ün aşağıdaki yaklaşımı, bu meselenin dinsel değil de öncelikle kültürel bir mesele olarak anlaşılması/irdelenmesi gerektiği bağlamda anlamlı bir örnektir:

"Esnayı seyahatimde köylerde değil bilhassa kasaba ve şehirlerde kadın arkadaşlarımızın yüzlerini ve gözlerini çok kesif ve itina ile kapatmakta olduklarını gördüm. Bilhassa bu sıcak mevsimde bu tarz kendileri için mutlaka mucibi azap ve ıstırap olduğunu tahmin ediyorum. Erkek arkadaşlar, bu biraz bizim **hodbinliğimizin** [ben-cilliğimizin] eseridir. Çok afif ve dikkatli olduğumuzun icabıdır. Fakat muhterem arkadaşlar, kadınlarımız da bizim gibi müdrik ve mütefekkir insanlardır. *Onlara mukaddesatı ahlâkiyeyi telkin etmek, millî ahlâkımızı anlatmak ve onların dimağını nur ile, nezahetle techiz etmek esası üzerinde bulunduktan sonra fazla hodbinliğe lüzum kalmaz.* Onlar yüzlerini cihana gösterebilirler ve gözleriyle cihani dikkatle görebilirler. Bunda korkulacak bir şey yoktur".<sup>52</sup>

"Yaşamak demek faaliyet demektir. Binaenaleyh bir heyeti içtimaiyenin bir uzvu [erkekler] faaliyette bulunurken diğer uzvu [kadınlar] atalette olursa o heyeti içtimaiye meflûçtur... *Binaenaleyh bizim heyeti içtimaiyemiz için ilim ve fen lazım ise bunları aynı derecede hem erkek ve hem de kadınlarımızın iktisap etmeleri lâzımdır...* Kadının vezaifi beytiyesi en ufak ve ehemmiyetsiz vazifesidir. **Kadının en büyük vazifesi analıktır...** Binaenaleyh kadınlarımız da âlim ve mütefennin olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün derecatı

yorumların/içtihatların isabetle sonuçlanmasa dahi bir sevabı hak ettiği açık bir husustur.

<sup>51</sup> Ali Coşkun, *Sosyal Değişme ve Dini Normlar*, dem (Değerler Eğitimi Merkezi) Y., İstanbul, 2005, s.214.

<sup>52</sup> *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 4.b., (hazırlayan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, cilt 2, s.221, kalın ve italik vurgular bize aittir. Atatürk bu ifadelerini 28.08.1925'te dile getirmiştir.

tahsilden geçeceklerdir. Sonra kadınlar hayatı içtimaiyede erkeklerle beraber yürüyerek birbirinin muin ve müzahiri olacaklardır... Düşmanlarımız bizi dinin tahtı tesirinde kalmış olmakla itham ve tevakkuf ve inhitatımızı buna atfediyorlar [duraklama ve çökmemizi buna bağlıyorlar]. Bu hatadır. **Bizim dinimiz hiçbir vakit kadınların erkeklerden geri kalmasını talep etmemiştir.** Allah'ın emrettiği şey, Müslim ve Müslimenin [erkek ve kadının] beraber olarak iktisabı ilmü irfan eylesidir. Kadın ve erkek, bu ilmü irfanı aramak ve nerede bulursa oraya gitmek ve onunla mücehhez olmak mecburiyetindedir. İslâm Türk tarihi tetkik edilirse görülür ki, bugün kendimizi bin türlü kayıtlarla mukayyet zannettiğimiz şeyler yoktur. Türk hayatı içtimaiyesinde kadınlar ilmen, irfanen ve diğer hususlarda erkeklerden katıyen geri kalmamışlardır. Belki daha ileri gitmişlerdir... Kasaba ve şehirlerde ecanibin nazarı dikkati en çok şekli tesettür üzerinde tesebbüt ediyor. Buna bakanlar kadınlarımızın hiçbir şey görmediklerini zannediyor. Mamafih **icabı din olan tesettür**, kısaca ifade etmek lazım gelirse, denebilir ki kadınların külfetini mucip ve muhalifi adâp olmayacak **şekli basitte olmalıdır.** Şekli tesettür kadını hayatından, mevcudiyetinden tecrit edecek bir şekilde olmamalıdır. Bu sadette son söz olarak diyorum ki, bizi anlarımızın adam etmesi lâzım idi. Onlar edebildikleri kadar etmişlerdir. Fakat bugünkü seviyemiz, bugünkü icabat ve ihtiyacatı esasiyeye gayri kâfidir".<sup>53</sup>

Atatürk'ün aktarılan ifadelerinden de rahatlıkla anlaşılacağı üzere, kadına karşı şiddet meselesini en temelde bir kültürel sorun olarak ele almak aslında daha isabetli gözükmektedir. Kadına karşı şiddet sorununun bir şekilde dinsel boyutu da olabilir. Eğer böyle bir boyut varsa bile, Atatürk'ün "*Bizim dinimiz hiçbir vakit kadınların erkeklerden geri kalmasını talep etmemiştir*" biçimindeki aktarılan sözlerinde ve daha önceki ilgili açıklamalarımızda da görülebileceği üzere bu, genellikle dinin doğru anlaşılabilmesiyle alakalı bir husustur.

Kısaca, kadına karşı şiddet sorunu, günümüzde küresel<sup>54</sup> bir boyut kazanmasının da gösterdiği üzere, dinsel olmaktan çok daha öncelikle kültürel bir sorundur.<sup>55</sup> Örneğin, ülkemizde parlamentoda kadın seçmenlerimizin neden daha yüksek oranda kadın milletvekiliyle temsil edilmediklerinin tartışıldığı bir seçim öncesi televizyon programında er-

<sup>53</sup> **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, cilt 2, s.89-91, kalın ve italik vurgular bize aittir. Atatürk bu ifadelerini 31.01.1923'te dile getirmiştir.

<sup>54</sup> Köylü'nün daha önce işaret ettiğimiz çalışmasında, şiddet de dahil küresel boyut kazanan tüm beşeri sorunlarımızın (Köylü, s.81-152) dini muhtevalı bir *küresel ahlak eğitimi* sayesinde (Köylü, s.204-205,214) çözülebileceği vurgulanmaya çalışılır.

<sup>55</sup> Din ile toplumsal değişme arasındaki ilişkinin tek taraflı olmayıp, çok yönlülük ve en önemlisi karşılıklılık arz etmesi de bize, şiddet olgusunun doğrudan din kaynaklı olmayacağını göstermektedir. Toplumsal değişme ile din arasındaki ilişki biçimleri konusunda ayrıntılı bilgi için sözgelimi bak., Günay, **Din Sosyolojisi Dersleri**, s.281-289; Ejder Okumuş, **Toplumsal Değişme ve Din**, İnsan Y., İstanbul, 2003, s.102-177.

kek bir milletvekili adayı, bu hususun kadın karşıtı bir söylemin oluşmasından daha önce, vekillik yarışında erkek adayların mevcut statülerini rakip adayı elemekten yana kullanmalarından kaynaklandığını ve bu nedenle doğal bir sonuç olduğunu ifade etmişti. Normal yarışta erkekleri geçemeyen ve temsil oranları çok düşük kalan kadın vekiller adına bu sorun kısmen, partilerin, anne olarak yüksek saygınlığı olan kadının mecliste öncekine oranla daha yüksek bir düzeyde temsil edilmesini kolaylaştırıcı önlemler almasıyla; seçmenin tercih etmememe ihtimaline ve erkek adaylarla baş başa yarışa terk edilmenin olumsuzluğuna karşı, kadın adaylara listelerin başlarında yer vermesiyle çözülebilmektedir.

Görülebileceği üzere temelde kültürel olan ancak çözümü ivedilik arz eden bir sorun, kültürün kendi kendini doğal (ama belki de uzun) olan yolla onarması beklenmeden **devletin** ilgili kurumlarının/kuruluşlarının **müdahalesi**yle kısmen de olsa çözülebilmektedir. Bu durum Türkoğan'ın yukarıda aktardığımız çözüm önerisini desteklemektedir. Yine bu durum aynı zamanda, daha önce zikrettiğimiz, 'şiddet eğilimlerine karşı köklü bir çözüm bulunabilmesi için, öncelikle, insanın bildiği şey ile sahip olduğu şey arasında makul-meşru bir denge kurulabilmelidir. Toplum, geleceğinin bireylerini yetiştirirken, sadece bilgi sahibi olmanın yollarını değil, bilginin işaret ettiği ve gündelik hayat için zorunlu olan nesnelere meşru bir yolla sahip olmanın yollarını da öğretebilmelidir' şeklindeki yaklaşımımızla da uyumludur. Zira:

Ziraatçı bilim adamları dünyamızın değil 7 milyar, 100 milyar insanı bile besleyebilecek kapasitede yaratıldığını ifade etmektedir. Böyle bir dünyada eğer bir ev eşyası için kötü yola düştüğü veya düşürüldüğü söylenen ve bu doğrultuda şiddete maruz kalan kadın ve çocuklardan basın-yayın organlarımız hemen her gün söz edebiliyorsa, **insancıl bir ihtiyaç felsefesi** geliştirmemiz ve onu tüm sosyal bireylerin içselleştirmelerine eğitim yoluyla yardımcı olmamız ivedi önem arz etmektedir. Çünkü:

Köyden göç ettiği şehre uyum sağlama sorunu yaşayan yukarıdaki kadın örneğimizde de görüldüğü üzere, bilgi ile bu bilginin işaret ettiği şeye sahip olma arzusu arasında tabii bir denge söz konusudur. Ancak, bilgisine sahip olduğumuz her şeyin bizzat nesnesine de sahip olmak zorunda olmadığımızı ve bunun mümkün de olmadığını benimseyebilmeliyiz. Zira, *bilgi ile bilginin işaret ettiği şeye sahip olma arzusu arasında tabii bir dengenin olduğuna veya böyle bir dengenin kurulması gerektiğine dair vurgumuz, kişinin her bildiğine/bileceğine sahip olmak zorunda kalacağı anlamına gelmemektedir.* Örneğin, otomobil bilgisini öğrenenlerin otomobil sahibi olma arzusu ile aynı kişilerin uçak bilgisini öğrendiklerinde uçak sahibi de olma arzuları farklı olacaktır. Çünkü, otomobi-

lin gündelik ihtiyaç listesine girme makuliyeti ile uçağınki aynı değildir. Dolayısıyla:

*Bilgi ile sahip olma arzusu arasındaki tabii dengenin bizi, bilgi sahibi olduğumuz bazı şeylerin bizzat nesnelere de sahip olmaya zorlamadığını bilmemiz/benimsememiz gerekmektedir. Bu benimseme de bir **ihtiyaç anlayışını/felsefesini** ifade eder.* Toplumumuzun yarınlarını emanet edeceğimiz neslimize tutarlı ve ahlaki bir ihtiyaç felsefesini<sup>56</sup> eğitim kanallarıyla benimsetemezsek, sadece kendini düşünen ama kendini ifade imkanı da bulamayan şaşkın ve bu nedenle oldukça da tehlikeli bir gelecek kaçınılmaz olacaktır. Kadın ve çocuğa karşı şiddet, böyle bir tehlikenin muhtemel sonuçlarından sadece biridir. Sahip olduğuyla yetinen, şükreden, kanaat eden ve *'bu nimetlere sahip olamayanlara uzattığın yardım ve merhamet eli yap bizleri ya Rab'* diye dua eden bir neslin ihtiyaç felsefesi ile, eşine ve çocuklarına eve daha çok maddi katkı yapamadılar diye şiddet uygulayan bir neslin ihtiyaç anlayışı arasında fark vardır. Çözüm olarak, ilkinin anılan ihtiyaç felsefesini devletin imkanlarıyla daha çok yeşertmeliyiz.

Kuraklık, Afrika'da malum açlık felaketine yol açtı ve oradaki insanlar belki de açlıktan tüm bildiklerini unuttular; sadece ekmek ve sudur belki de onların bildiği iki şey. Bu iki şeyin bilgisi var ama tekabül ettiği nesnesi yok. Bu temel iki bilgiyi bilmek ama nesnelere sahip olamamak ölüm şiddetini getiriyor Afrika'da. Eğer dünyada, eklemek ve suya sahip olmanın çok çok üstünde bir hayat standardını yakalamak için şiddete maruz kalan/bırakılan kadın ve çocuklar varsa, bunun anlayabildiğimiz en somut nedeni, insanlığın, "komşusu açken tok yatan bizden değildir"<sup>57</sup>; "çorba pişirdiğinde suyunu fazla koy ve komşuna da ikram et"<sup>58</sup>; "gerçek insan/mümin, kendine istediğini başkalarına da istercesine davranabilendir"<sup>59</sup>... türünden erdemli bir bakış açısına yeterince sahip çıkamaması olsa gerektir.

Mülkiyet rejiminin/anlayışının sürekli değişmesine rağmen, yine de ortak bir anlayışın oluşturulabileceğine inanmak isteyen Challaye, bunun ancak vicdanın yüksekliğine ve kalbin atışına bağlı olarak gerçekleştirilebileceğini vurgular:

<sup>56</sup> "Medeniyetin bir maddi kalkınma meselesinden ibaret olmadığını iyice bilmeliyiz. Aslında bu kelime, insanlığın manevî gelişmesini belirtmek üzere ortaya atılmıştı. Bugün de hâlâ "**medenî adam**" ve "**medeniyetsiz**" terimleri tamamen **ahlâkla ilgili şeyler**dir... Herkese alabildiğince yetecek maddî imkân sağlanabileceğine ve bu sayede bütün kötülüklerin ortadan kalkacağına inanan bu hayalcilerin..." (Güngör, s.103,201, kalın vurgular bize aittir).

<sup>57</sup> Heysemî, *Mecme'uz-Zevâid*, VIII, 167.

<sup>58</sup> Müslim, *Birr*, 142,143; Dârimî, *At'ime*, 37.

<sup>59</sup> Tirmizî, *İmân*, 12; Nesâî, *İmân*, 8.

“Geçmişte gelişen mülkiyet rejiminin gelecekte gelişmemesine bir sebep yoktur. Acaba hangi anlamda gelişim arzu edilmelidir? Bu sorunun cevabı, **vicdanın yüksekliliğine** [ve] kalbin atışına göre değişir. İnsanların günün birinde herkese zorunlu olan malların üretimine katılmalarını ve genelin emeğiyle meydana getirilen [bu] mallara eşit ve haklı olarak katılmalarını [sahip olmalarını] temenni etmek yersiz olmasa gerek”.<sup>60</sup>

Kısaca ve sonuç olarak söyleyebiliriz ki, ekonomik veya sosyal bir üretimin temel güdüsü eğer, **tüm insanların hayatını daha kolay ve güvenilir kılmak**<sup>61</sup> değilse, o *üretim* değil bir tür *sömürü* olarak adlandırılmaya daha layıktır. Böyle bir üretim, bilgi ile sahip olma arzusu arasındaki dengesizliği geçen her gün artıracak; toplumun maddi-manevi değerleriyle uyumlu olmayan bir ihtiyaç anlayışını reklam araçlarıyla empoze edecek ve böylece hayati önem taşımayan ürünlerine talebi arttırmaya çalışacaktır. Neticede bu tür bir üretim ameliyesi, toplumdaki ekonomik eşitsizliklerin zararını asgariye indiren kanaatkarlık (*bir taraftan sahip olduklarına şükrederken, diğer taraftan daha az imkanı olanlara yardımcı olma gayretine*) ve/veya teslimiyet anlayışına zarar vererek şiddet eğilimlerinin her türünü dolaylı bir tarzda da olsa desteklemiş olacaktır. Zira, her şeye sahip olma arzusu da, her şeyi kontrol altına alma isteği de hiçbir zaman gerçekleşemez. Birçok arzumuzun gerçekleşmediği, aksine, istenmedik durumlara dahi düşebildiğimiz bu hayatta bizi isyana/şiddete değil de, teslimiyete/huzura ne kavuşturabilir? Bu soruya İzzetbegoviç’in sözleriyle cevap verecek olursak:

“... kontrolümüz altında bulunan hususlar, henüz kontrolümüzün altında olmayan ve hiçbir zaman olmayacak olanlar karşısında ehemmiyetsiz kalmaktadır... Dünya ve Ahirette saadetimizi sağlayacak şekilde İslam’ın bütün emirlerini yerine getirebiliriz ve ayrıca bütün diğer tıbbi, sosyal ve ahlaki kaidelere riayet edebiliriz ve fakat buna rağmen... Tek çocuğunu kayp etmiş bir anne hangi şeyde teselli bulabilir? Beklenmeyen bir hadisede kötürüm kalan bir kişiyi ne teselli edebilir?... Allah’a ve takdirine inanç bize öyle bir emniyet hissi verir ki, başka hiçbir şey onun yerine geçemez. Emerson “**bütün kahraman ırklar kadere inanmışlardır**” diye iddia ediyor... Allah’ın iradesine teslimiyet, insanların iradelerine karşı bağımsızlık demektir... Onun için kaderi kabul etmek kendini en büyük ölçüde hür hissetmektir... Mücadelemizi insanî ve makul kılan, ona telkin ve

<sup>60</sup> Challaye, s.159, kalın vurgular bize aittir.

<sup>61</sup> *Tüm insanların hayatını daha kolay ve güvenilir kılmak için evrensel bir sevginin esas olduğu* açıktır. Bu evrensel sevgiye götüren yolların karşısında en ciddi felsefi engel olarak kötülük problemi yer almaktadır. Kötülük problemi ve şiddet arasındaki ilişki bağlamında öne sürülen düşünce ve çözümler konusunda sözgelimi bak., Metin Yasa, **Din Felsefesi Açısından Yunus Emre’de Aşk-Yaratılış-Kendi Olma**, Ankara Okulu Y., Ankara, 2002, s.116-127. Anılan çalışmada, şiddet dahil her tür kötülüğe karşı çözüm olarak, bir bütün halinde varlığı sevme (aşk teodisesi) önerilmektedir. Vurguladığımız bu evrensel sevgi/aşk, Türkdogan, Bilgiseven ve diğer düşünürlerin daha önce (bu çalışmanın 21-36. dipnotlarına ait gövde metinlerde) değindiğimiz yaklaşımlarıyla beraber düşünüldüğünde daha açık olarak anlaşılacaktır.

huzur damgasını vuran, *her şeyin akıbetinin elimizde olmadığı kanaatidir... Teslimiyet, hayatın çözülemezlik ve manasızlığından insani, vakarlı tek çıkış yoludur* –isyansız, yeissiz, nihilizmsiz, intiharsız tek çare... **Teslimiyet**, hayatın kaçınılmaz olarak getirdiği sıkıntılarda alelade bir insanın kendini kahraman gibi hissetmesi veya vazifesini yapmış ve kaderine razı olmuş bir **şehidin zihniyetidir... Ey teslimiyet, senin adın İslâm'dır!**<sup>62</sup>

İzzetbegoviç'in vurgularından anlaşılan husus odur ki, kanaatkarlığın/teslimiyetin olmadığı böyle bir dünyada, toplumun fiziki gücü görece olarak artsa da, insani yönü zayıflayacaktır.<sup>63</sup> İnsancıl bir ihtiyaç anlayışının zihniyet haline gelememesi nedeniyledir ki Adam Smith, "Büyük Britanya'nın zenginliği artarken durumları kötüleşen yoksul insan sayısının da arttığı"<sup>64</sup> şeklindeki acı vakiya işaret etmiştir. Yine aynı nedenledir ki Dünya Bankası Başkanı McNamara, "tarihsel olarak şiddet ve sivil ayaklanmaların yoksulluktan kaynaklandığı"<sup>65</sup> uyarısını yapmıştır.

Kuşku yok ki erdemli/ahlaklı bir insan, her tür faaliyetinde *tüm insanların hayatını daha kolay ve güvenilir kılma amacını*<sup>66</sup> en iyi derecede gözeticeğinden, esas yatırım erdemli/ahlaklı insan için yapılan yatırım olmalıdır ve bu yatırıma ağırlık veren milletler de şüphesiz daha uzun ömürlü olacaktır.<sup>67</sup> Zira ancak erdemli/ahlaklı insanlar, Challaye'in sözünü ettiği yüksek vicdana [inanca/ahlaka/teslimiyete] ve bu vicdani eyleme geçirecek kalp atışlarına [azme/kararlılığa/cesarete] sahip olabilirler. *Dolayısıyla yine ancak erdemli/ahlaklı insanlardan oluşan bir toplumda, kadın ve çocuklara yönelik şiddet de dahil her türolumsuzluklar asgariye indirilebilmiş olur.*

<sup>62</sup> Ali İzzetbegoviç, **Doğu ve Batı Arasında İslâm**, 2.b., (çev., Salih Şaban), Nehir Y., İstanbul, 1992, s.398-400, kalın ve italik vurgular bize aittir.

<sup>63</sup> "**Makine medeniyeti** hayatımıza **sahte değerler** getirmektedir. **Vasıtalar** gaye yerine geçmiş, insanlar **gayeleri** unutarak vasıtaları geliştirmeye ve onlar üzerinde çalışmaya önem verir olmuşlardır" (Güngör, s.199, kalın vurgular bize aittir).

<sup>64</sup> Fikret Şenses, **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, İletişim Y., İstanbul, 2002, s.26-27.

<sup>65</sup> Şenses, s.47.

<sup>66</sup> "**Meslek** seçiminde güdülecek ahlâki gaye, insanlara o yolda daha  **faydalı** olmaktır. Bu gayeye ulaşabilmek üzere her meslek dalı kendi içinde bir "ahlâk düzeni" kurmaya çalışır ki, biz buna "meslek ahlâki" diyoruz" (Güngör, s.204, kalın vurgular bize aittir).

<sup>67</sup> Milletlerin ömürlerinin kültürel değerlere hak edilen önemin verilmesiyle doğru orantılı olduğu açık bir husustur. Almanya'daki Türklerin uyum sorunlarını dinle ilişkili olarak ele alan Perşembe'nin ilgili çalışmasının son cümlesi de kültürel değerlerin bu bağlamda ehemmiyetini vurgulamaktadır: "Avrupa ve Almanya'da eksikliği hissedilen Türk Kültür Merkezleri mutlaka hayata geçirilmelidir. Küresel rekabetin yaşandığı dünyamızda, kendi kültürel değerlerinin zenginliğinin farkına varamamış ve onları etkili tanıtamayan ülkelerin yaşama şansı kalmamaktadır" (Erkan Perşembe, **Almanya'da Türk Kimliği Din ve Entegrasyon**, Araştırma Y., Ankara, 2005, s.188).

## KAYNAKÇA

- Akyüz Niyazi, "Türk Din Sosyolojisinde Nitel ve Nicel Yaklaşımların Dengeli Kullanımı Sorunu", **Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu (11-13 Haziran 2004 Çorum)**, Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Y., Çorum, 2005, (s.109-115).
- Allen Pat, **Dil ve Şiddet**, Epsilon Y., İstanbul, 1994.
- Arabacı Fazlı, "Neden Türk Din Sosyolojisi? Türk Din Sosyolojisini Anlamalı Kılan Gereklilikler", **Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu (11-13 Haziran 2004 Çorum)**, Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Y., Çorum, 2005, (s.27-34).
- Aslantürk Zeki ve Amman M. Tayfun, **Sosyoloji**, Kaknüs Y., İstanbul, 2000.
- Atalay Beşir, **Sanayileşme ve Sosyal Değişme**, Devlet Planlama Teşkilatı Y., Ankara, 1983.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, cilt 2, 4.b., (hazırlayan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- Ateş Süleyman, "İslâm'ın Kadına Getirdiği Haklar", **İslâmî Araştırmalar**, cilt 5, sayı 4, 1991, (s.320-327).
- **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, cilt 2, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1989.
- Aydemir Salih, "Türk Din Sosyolojisinin Kimliği", **Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu (11-13 Haziran 2004 Çorum)**, Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Y., Çorum, 2005, (s.35-42).
- Aydın Ali Rıza, "Din ve Psikoloji İlişkisi Üzerine", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, cilt 4, sayı 1, yıl 2004, (s.15-29).
- Bayrakçı Necmi (Çocuk Şube Müdürü, 3.Sınıf Emniyet Müdürü), "Sokak Çocukları", <http://www.caginpolisi.com.tr/57/37-38.htm>, 29 Ekim 2007 Pazartesi.
- Bayraklı Bayraktar, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri**, cilt 5, Bayraklı Yay., İstanbul, 2002.
- Berger Peter L., **Dinin Sosyal Gerçekliği**, (çev., Ali Coşkun), İnsan Y., İstanbul, 1993.
- Bergson H., **Ahlâk İle Dinin İki Kaynağı**, (çev., Mehmet Karasan), 2.b., Milli Eğitim Bakanlığı Y., İstanbul, 1986.
- Bilgiseven Âmiran Kurtkan, **İslâmiyet'in Kültürel Özellikleri ve İslâmî Kavramlar I**, Filiz Kitabevi Y., İstanbul, tarihsiz.



- Bodur Hüsnü Ezber, “Sosyolojik Din Teorisi ve Türk Din Sosyolojisi”, **Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu (11-13 Haziran 2004 Çorum)**, Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Y., Çorum, 2005, (s.75-88).
- Bottomore T. B., **Toplumbilim**, 3.b., (çev., Ünsal Oskay), Der Y., İstanbul, tarihsiz.
- Challaye Felicien, **Mülkiyetin Tarihi**, Düşünen Adam Y., İstanbul, 1994.
- Chevalier Jean, “Din Fenomeni”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (çev., Mehmet Aydın), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Y., Ankara, 1986, cilt 28, (s.79-125).
- Çiftçi Adil, **Fazlur Rahman ile İslam’ı Yeniden Düşünmek**, Kitâbiyât Y., Ankara, 2000.
- Coşkun Ali, **Sosyal Değişme ve Dini Normlar**, dem (Değerler Eğitimi Merkezi) Y., İstanbul, 2005.
- Davis Terry (Avrupa Genel Sekreteri, Dünya Kadınlar Günü’nde yaptığı konuşma, Strazburg, 08.03.2006), “Avrupa’da Birçok Kadın İçin Ev Tehlikeli Bir Yer”, <http://www.avrupakonseji.org.tr/haberler/08-03-06.htm>, 27 Ekim 2007 Cumartesi.
- Er İzzet, **Sosyal Gelişme ve İslâm**, 3.b., Rağbet Y., İstanbul, 1999.
- Ercan Ferhan, **Dinsel Şiddet**, Toplumsal Dönüşüm Y., İstanbul, 1997.
- Ekin Nusret, **Endüstri İlişkileri**, 5.b., İşletme Fakültesi Y., İstanbul, 1989.
- Erkal Mustafa E., **İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri**, 4.b., Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Y., İstanbul, 1994.
- **Sosyoloji**, 3.b., Filiz Kitabevi, İstanbul, 1987.
- Ertürk Yakın, “Kadına Şiddet Ailede Başlıyor”, <http://www.maksimum.com/kadin/haber/50/16283.php>, 27 Ekim 2007 Cumartesi.
- Eyüpoğlu Osman, **Türkiye’de Sosyal Değişme ve Kur’ân Yorumları İlişkisi (Cumhuriyet Dönemi örneği)**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun, 2003.
- Frankl Victor E., **İnsanın Anlam Arayışı**, 2.b., Öteki Y., Ankara, 1993.
- Gökâl Ziya, **Hars ve Medeniyet**, 2.b., Diyarbakır’ı Tanıtma ve Turizm Derneği Y., Ankara, 1972.
- Günay Ünver, Taştan A. Vahap ve Çelik Celaledin, “Türk Din Sosyolojisinde Yöntem Sorunu”, **Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu (11-13 Haziran 2004 Çorum)**, Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Y., Çorum, 2005, (s.193-215).
- Günay Ünver, **Din Sosyolojisi Dersleri**, Erciyes Üniversitesi Y., Kayseri, 1993.

- “Modern Sanayi Toplumlarında Din: I”, **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 3, 1986 (s.41-88).
- “Modern Sanayi Toplumlarında Din: II”, **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 4, 1987 (s.29-58).
- Gündüz Şinasi, **Dinsel Şiddet Sevgi Söyleminden Şiddet Realitesine Hıristiyanlık**, Etüt Y., Samsun, 2002.
- Güner Osman, “İslam Düşüncesinde Kadına Yönelik Şiddet Söylemine Bir Bakış”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, yıl 2007, sayı 23, (s.51-64).
- Güngör Erol, **Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1995.
- Gürdoğan Ersin, **Kirlenmenin Boyutları**, İz Y., İstanbul, 1993.
- Hadis Ansiklopedisi**, (hazırlayan, İbrahim Canan), cilt 1, Akçağ Yay., İstanbul, tarihsiz.
- Hamidullah Muhammed, **İslâm Peygamberi**, cilt 1, İrfan Y., İstanbul, 1990.
- Hamit Halil, **İslam’da Feminizm**, (hazırlayan, Kemal Kızıltoprak), Okumuş Adam Y., İstanbul, 2001.
- İnsan Çevre Toplum**, (hazırlayan, Ruşen Keleş), İmge Kitabevi Y., Ankara, 1992.
- İsbir Eyüp G., **Şehirleşme ve Meseleleri**, 2.b., Gazi Büro Y., Ankara, 1991.
- İzzetbegoviç Ali, **Doğu ve Batı Arasında İslâm**, 2.b., (çev., Salih Şaban), Nehir Y., İstanbul, 1992.
- “Kadına Karşı Şiddet Yüzde 76 Arttı”,  
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=226416&tarih=09/07/2007>, 27 Ekim 2007 Cumartesi.
- Keleş Ruşen, **Kentleşme Politikası**, 2.b., İmge Y., Ankara, 1993.
- Kirman M. Ali, “Türk Din Sosyolojisi Araştırma Alanları ve Yöntemlerine Dair Tespit ve Öneriler”, **Türk Din Sosyolojisinin Temel Sorunları Sempozyumu (11-13 Haziran 2004 Çorum)**, Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Y., Çorum, 2005, (s.237-245).
- Koştaş Münir, **Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış**, Türkiye Diyanet Vakfı Y., Ankara, 1995.
- Köktaş M. Emin, **Türkiye’de Dinî Hayat (İzmir Örneği)**, İşaret Y., 1993.
- Köylü Mustafa, **Küresel Ahlak Eğitimi**, dem (Değerler Eğitimi Merkezi) Y., İstanbul, 2006.
- Meriç Cemil, **Mağaradakiler**, İletişim Y., İstanbul, 1997.
- Okumuş Ejder, **Toplumsal Değişme ve Din**, İnsan Y., İstanbul, 2003.

- Okuyan Mehmet, “Kadına Yönelik Şiddete Kur’an’ın Bakışı”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, yıl 2007, sayı 23, (s.93-134).
- Özgen Mahmut İhsan, **Türkiye’de Şiddet Hareketleri Kaynakları ve Hedefleri**, Yeni Forum Y., İstanbul, 1989.
- Özkalp Enver ve diğeri, **Davranış Bilimlerine Giriş**, 5.b., 1. fasikül, Anadolu Üniversitesi Y., Eskişehir, 1993.
- Perşembe Erkan, **Almanya’da Türk Kimliği Din ve Entegrasyon**, Araştırma Y., Ankara, 2005.
- Sadıklar Cafer Tayyar, **2000’li Yıllar Dünya ve Türkiye**, Kültür Bakanlığı Y., Ankara, 1995.
- Sezen Yümnü, **Sosyoloji Açısından Din**, 2.b., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Y., İstanbul, 1993.
- Şenses Fikret, **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, İletişim Y., İstanbul, 2002.
- Tez Zeki, **Doğa Karşısında Pratik ve Teknik Uğraşı**, Kültür Bakanlığı Y., Ankara, 1995.
- Tuksal Hidayet Şefkatli, **Kadın Karşısı Söylemin İslâm Geleneğindeki İzdüşümleri**, Kitâbiyât Y., Ankara, 2000.
- Türk Düşüncesi**, 3.b., (hazırlayan, Türk Düşünce Hareketi Komisyonu), İrfan Y., İstanbul, 2007.
- Türkdoğan Orhan, **Sosyal Şiddet ve Türkiye Gerçeği**, Timaş Y., İstanbul, 1996.
- Usta Niyazi, **Ekonomi Ahlakı ve İnsan Kaynağı**, Aktif Y., Erzurum, 2001.
- Vergin Nur, “Hızlı Şehirleşmenin Sosyolojik ve Siyasal Sonuçları”, **Hızlı Şehirleşmenin Yarattığı Ekonomik ve Sosyal Sorunlar**, Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Y., İstanbul, 1986 (s.27-52).
- Yasa Metin, **Din Felsefesi Açısından Yunus Emre’de Aşk-Yaratılış-Kendi Olma**, Ankara Okulu Y., Ankara, 2002.